

بسم الله الرحمن الرحيم

بررسی مصادیق احسان رفتاری از منظر قرآن و روایات

مائده داوری^۱

^۱ سطح ۲، مدرسه علمیه صدیقه الکبری (سلام الله علیها)

شهرستان

تالش، davari.maedeh.59@gmail.com

چکیده

احسان هرکار خیر و نیکی را دربرمی گیرد از موضوعات مهمی است که زندگی انسان از روزهای ابتدایی به آن گره خورده است، لذا این تحقیق به روش اسنادی ، تحلیلی و کتابخانه ای، دنبال مصادیق احسان رفتاری از منظر قرآن و روایات می باشد. احسان مصادیق گوناگونی دارد از جمله مصادیق که فرد می تواند به وسیله رفتار خود به آن پردازد احسان به خدا و رسول خدا صلی الله علیه و آله ، احسان به پدر و مادر، دعا ، دعوت به توحید و استغفار می باشد. انسان در این دوران معاصر به دلیل پیشرفت ابزار آلات و رشد زندگی ماشینی و همچنین سرعتی که در زندگی خود به وجود آورده است ضروریست برای ارتقاء و بهینه سازی زندگی خود که با پیشرفت های این دوران به تنهایی گرویده است به احسان رجوع نماید.

کلید واژه: احسان، رفتار، عمل

مقدمه

اولین انسان هایی که وارد زمین شدند حضرت آدم (علی نبینا و آله و علیه السلام) و حوّا و فرزندانسان بودند، خداوند متعال برای امتحان و انتخاب بهترین آنها ، امر به احسان نموده است و این امر ادامه داشته تا در زمان خاتم انبیاء محمد ابن عبدالله (صلی الله علیه و آله و سلم)، بدان تاکید بیشتری شده که نشان دهنده پیشینه با اهمیت این موضوع می باشد و ما به عنوان امت آخر الزمانی ایشان باید توجه بیشتری به احسان داشته باشیم. در تاریخ از جمله انسان هایی که شهرت بسیار زیادی کسب نموده تا جایی که پیامبر خدا ، خبر جهنمی نشدن وی را به واسطه احسان داده است، حاتم طائی می باشد. مسئله اصلی این است که متاسفانه با پیشرفت دوران معاصر و تبدیل زندگی به زندگی ماشینی و افزایش سرعت آن این اهم به فراموشی سپرده شده است و واکاوی و بررسی احسان و تطبیق آن در زندگی امروز بسیار مهم و ضروری می باشد. امروز یکی از ساده ترین، عادی ترین و بی هزینه ترین وسیله های ممکن که می توان در زندگی به احسان پرداخت ، رفتار می باشد، که می توان برای احسان به کار برد و ابدیت خود را در بهشت با احسان تضمین نمود. احسان به خدا و رسول خدا صلی الله علیه و آله، احسان به پدر و مادر، دعا و استغفار برای خود و دیگران و سایر مصادیق رفتاری احسان، از آن موارد می باشند. در خصوص پیشینه این موضوع باید گفت که همیشه به موضوع احسان به عنوان یکی از سجایای اخلاقی تنها به صورت کلی پرداخته شده و به بعد رفتاری انواع احسان پرداخته نشده است.

احسان به صورت یکی از مفاهیم بنیادین و پر دامنه قرآن، هر چند بیش از همه در گستره اخلاق به کار رفته است، اما قلمرو معنای قرآنی آن، علاوه بر چارچوب کلی اعتقادی، شاکله عاطفی، رفتاری و گفتاری مؤمنان را در حوزه‌های گوناگون ارتباط با خدا، خود، طبیعت، دیگران، به تصویر می‌کشد.

اهمیت احسان در جوامع کنونی با توجه به افزایش سرعت غیر قابل وصف زندگی ماشینی که فرصتی برای کسب معنویت به وجود نمی‌آید کاملاً مشهود است کما اینکه، با اسناد نقل شده امام رضا (ع) فرمود که پدرم حسین بن علی (ع) فرموده: امیر المؤمنین علی (ع) برای ما سخنرانی کرد و فرمود: روزگاری به مردم می‌رسد، که زمانه‌ای شوم است. در آن روزگار انسان مؤمن آنچه را که در دست دارد به دندان گیرد و با این حال در امان نیست، خدای متعال می‌فرماید: «احسان به یک دیگر را در میان خود فراموش نکنید، همانا خداوند به آنچه انجام می‌دهید بیناست» و به زودی زمانی فرا می‌رسد که در آن روزگار بدکاران پیشرفت می‌کنند و نیکوکاران خوار می‌شوند. در آن روزگار با مضطرون (ناگزیران) معامله می‌کنند، در حالی که پیامبر خدا (ص) از معامله مضطرون نهی کرده است. و نیز پیامبر از معامله میوه‌ای که هنوز به دست نیامده منع کرده است. مردم تقوای خدا را پیشه کنید و با یک دیگر به صلاح و آشتی رفتار کنید، و حرمت مرا با رعایت حقوق اهل بیت من حفظ کنید.^۱

احسان، این واژه هرکار خیر و نیکی را دربرمی‌گیرد و مردم از واژه «محسن»؛ یعنی نیکوکار، کسی را اراده می‌کنند که دارایی‌اش را در راه خیر ببخشد و یا در راه خیر تلاش کند. بخشش به خویشاوندان که از مصادیق احسان است. خدا تنها از این کار نیک یاد کرده، تا فضیلت و عظمت آن را بالا ببرد. با توجه به گستردگی معنایی که دارد، شامل هر امر خوب و نیکی می‌شود. این مجموعه اوامر خوب و نیک به دو صورت امکان پذیر است یا به صورت فردی است و یا به صورت گروهی و اجتماعی، که مراد ما در این تحقیق بیان مصادیق رفتاری احسان می‌باشد.

خداوند متعال امر به احسان را در کنار عدل قرار داده است تا هم ردیف عدل باشد و اهمیتش مشهود باشد.

^۱ صحیفه الإمام الرضا علیه السلام، ترجمه حجازی، ص: ۱۲۲

«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.»

اینکه می توان بدون مصرف ریالی مادیات به همه ثواب های ذکر شده برای احسان دست یافت خود نشان دهنده این مطلب است که عذری برای انجام دادن احسان باقی نمی ماند.

برای اینکه بتوان درک بهتری از احسان فرد به وسیله ی رفتار داشت باید مصادیق آن بیان شود، از جمله مصادیق رفتاری احسان عبارت است از:

۱. احسان به خدا و رسول خدا صلی الله علیه و آله

از مصادیق احسان به محمد صلی الله علیه و آله خیرخواهی برای پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می باشد. کما اینکه در شان نزول آیات قرآت در سوره توبه آیه ۹۱ آمده که گروهی از پیرمردان که توانایی حضور در جنگ نداشتن هم برای کسب تکلیف خدمت حضرت حاضر می شوند و آیه نازل می شود و فهمیده می شود که اگر کاری از دست فرد بر نمی آید با خیر خواهی برای پیامبر و جبهه اسلام احسان نموده و جزء محسنین می باشد.

«لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ...»^۱

احسان به محمد صلی الله علیه و آله، با مودّت اهل بیت وی نیز تحقق می یابد. که همین مدح ها و ذکر مصیبت ها مصداق این مورد می باشد.

«قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا»^۲

بنا بر روایتی از امام مجتبی علیه السلام «من یقترب حسنة» به مودّت اهل بیت علیهم السلام تفسیر شده است.^۳ احسان به دوستان اهل بیت نیز از موارد احسان می باشد.

^۳ مجمع البیان، ج ۹ و ۱۰، ص ۴۴

^۱ توبه: ۹ و ۹۱

^۲ شوری: ۴۲ و ۲۳

روزی او تنگ باشد باید از آنچه خدا به او داده خرج کند خدا هیچ کس را جز [به قدر] آنچه به او داده است تکلیف نمی کند خدا به زودی پس از دشواری آسانی فراهم می کند». همچنین در وصف ثواب انفاق اموال در مسیر الهی می فرماید: «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ؛ کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند همانند بذری هستند که هفت خوشه برویاند که در هر خوشه، یک صد دانه باشد و خداوند آن را برای هر کس بخواهد (و شایستگی داشته باشد) دو یا چند برابر می کند و خدا (از نظر قدرت و رحمت) وسیع و (به همه چیز) داناست.»^۱

امام حسین (ع) در یک روایت فرمود: «بدانید که نیازمندی های مردم به شما از نعمت های الهی بر شماست؛ پس، از این نعمت ها خسته نشوید که هر آینه به سوی دیگران سوق یابد؛ إِنَّ حَوَائِجَ النَّاسِ إِلَيْكُمْ مِنْ نِعَمِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ، فَلَا تَمْلُوا النِّعَمَ فَتَجُوزُوا النِّعَمَ»^۲ از این جهت وقتی خداوند توفیق یاری رسانی به نیازمندان را نصیب هر فردی می کند، باید شب و روز شکر کند که او را واسطه این کار قرار داده و برای خدمتگزاری به هموعان پسندیده است. امام باقر (ع) به ثواب بالای رفع گرفتاری مردم اشاره فرموده است، در عین حال خداوند ثواب های زیادی برای این عمل در نظر گرفته است. امام باقر (ع) در اهمیت و ثواب رفع گرفتاری مؤمنین فرمود: هر مؤمنی که گرفتاری مؤمنی را برطرف کند، خداوند حوائج و گرفتاری دنیا و آخرت را برای وی آسان می کند؛ «إِذَا مَوَّمَّنٌ نَفْسًا عَنْ مَوَّمَّنٍ كَرِبَةٍ وَهُوَ مَعْسَرٌ، سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ حَوَائِجَهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»^۳.

۱۲. تقوا پرهیزکاری

«قَالُوا أَيْنَكَ لَأَنَّتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»^۴ در سوره یوسف آیه ای است که علامه بزگوار طباطبائی حول آیه می فرمایند: «شواهد قطعی همه دلالت می کرد بر اینکه عزیز مصر همان برادرشان یوسف است، و لذا

^۱ دیلمی، إرشادالقلوب/ترجمه سلگی، ج ۱، ص: ۳۹۵

^۲ یوسف: ۹۰

^۳ بقره: ۲۶۱

^۴ شهید اول، الدرّة الباهرة من الأصداف الطاهرة،

ص: ۲۴

در سؤالشان ابزار تاکید یعنی "ان" و "لام" و "ضمیر فصل" بکار برده گفتند «إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ؟» یوسف هم در جوابشان فرمود «أَنَا يُوسُفُ وَ هَذَا أَخِي» در اینجا برادر خود را هم ضمیمه خود کرد، و با اینکه در باره برادرش سؤال نکرده بودند، و بعلاوه اصلاً نسبت به او جاهل نبودند فرمود خداوند بر ما منت نهاد، و نفرمود بر من منت نهاد، با اینکه هم منت خدای را به ایشان بفهماند و هم بفهماند که ما همان دو تن برادری بودیم که مورد حسد شما قرار داشتیم، و لذا فرمود «قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا». آن گاه سبب این منت الهی را که بر حسب ظاهر موجب آن گردید بیان نموده فرمود: «إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» و این جمله، هم بیان علت است و هم خود دعوت برادران است بسوی احسان.^۱

«وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ * لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ»^۲

اما کسی که سخن راست بیاورد و کسی که آن را تصدیق کند، آنان پرهیزگارند! آنچه بخواهند نزد پروردگارشان برای آنان موجود است؛ و این است جزای نیکوکاران! با این اوصاف است که می توان گفت که تقوا از مصادیق احسان و از اوصاف محسنین می باشد.

۱۳. تواضع

قرآن دشمن ترین افراد نسبت به مومنان را یهودیان و مشرکان و نزدیکترین دوستان را نصاری یا مسیحیان معرفی می نماید که صفتی باعث این دوستی است عدم تکبر ایشان که همان تواضع می باشد. «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِيَّيْنَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»^۳ بطور مسلم، دشمن ترین مردم نسبت به مؤمنان را، یهود و مشرکان خواهی یافت؛ و نزدیک ترین دوستان به مؤمنان را کسانی می یابی که می گویند: «ما نصاری هستیم»؛ این بخاطر آن است که در میان آنها، افرادی عالم و تارک دنیا هستند؛ و آنها (در برابر حق) تکبر نمی ورزند. و خداوند متعال در

^۱ ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۱، ص: ۳۲۴

^۳ مائده: ۸۲

^۲ زمر: ۳۳ و ۳۴

ادامه همین آیات بیان می دارد که بهشت به آنها به خاطر این عملکرد داده خواهد شد و آنها را جزء محسنین قرار می دهد. «فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ»^۱ پس خدا بر آنچه گفتند پاداش نیکو به آنها داد؛ بهشت‌هایی که از زیر درختانش نهرها جاری است که در آن زندگانی جاوید خواهند داشت، و این پاداش نیکوکاران است.

^۱ مائده: ۸۵

نتیجه گیری

انجام احسان حتما به وسیله اعمالی که مستلزم مصرف و هزینه کردن مال و مادیات است انجام نمی پذیرد بلکه اعمال یدی مانند احسان به خدا، رسول خدا صلی الله علیه و آله و پدر و مادر، امیدواری، تقوا، نماز و زکات و به طور کلی یعنی اعمالی که در قرآن از مصادیق عملی احسان است با کمترین هزینه و لوازم موجود که نعمتش در همه جامعه در بین تک تک افراد وجود دارد امکان پذیر است و آن رفتاری است که به سادگی در راحت ترین شکل ممکن و کوتاه ترین زمان به آن چه مقصود از احسان است به شکل کامل دست خواهد یافت و در این جامعه سراسر ماشینی که با سرعت بی وصف در حال جریان است از معنویات سفارش شده خداوند متعال بهره مند شد. زیرا خداوند اجر محسنین را ضایع نمی کند «ان الله لا یجزی المحسنین».

منابع

قرآن کریم

ابن قولویه، جعفر بن محمد، **کامل الزیارات**، مترجم: محمد جواد ذهنی تهرانی، تهران: انتشارات پیام حق، چاپ اول، ۱۳۷۷ ه. ش

دیلمی، حسن بن محمد، **إرشادالقلوب** مترجم: علی سلگی نهاوندی، قم: ناصر، چاپ اول، ۱۳۷۶ ه. ش

شهید اول، محمد بن مکی، **الدرّة الباهرة من الأصداف الطاهرة (ط - القديمة مع الترجمة)**، مترجم و مصحح: عبدالهادی مسعودی، قم: انتشارات زائر، چاپ اول، ۱۳۷۹ ه. ش

طباطبایی، محمدحسین، **ترجمه تفسیر المیزان**، مترجم: محمد باقر موسوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ ه. ش

طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، مصحح: فضل الله یزدی طباطبایی و هاشم رسولی، تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲ ه. ش

قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ ه. ش

علی بن موسی، امام هشتم علیه السلام، **صحیفه الإمام الرضا علیه السلام**، مترجم: علاء الدین حجازی، مصحح: حسینعلی محفوظ، کنگره جهانی امام رضا علیه السلام، مشهد، بی تا

کلینی، محمد بن یعقوب، **أصول الکافی**، مترجم: سید جواد مصطفوی، تهران: کتاب فروشی علمیه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۹ ه. ش

مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، جمعی از نویسندگان، تهران: دار الکتب الإسلامیة ایران، چاپ دهم، ۱۳۷۱ ه. ش